

ГУМАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНОГО КЛІМАТУ ЯК ШЛЯХ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ШКОЛЯРІВ (НА ПРИКЛАДІ США)

Статтю присвячено проблемі гуманізації навчального середовища. Гуманізацію шкільного клімату розглянуто як шлях до збереження духовно-морального здоров'я школярів. Наведено приклади з досвіду американських шкіл.

Ключові слова: *духовно-моральне здоров'я, гуманізація шкільного клімату, фактори формування моральності, шкільна ідеологія, поведінка, управління школою.*

“Здоров'я – це не все, але все без здоров'я – ніщо”. Ці слова Сократа залишаються актуальними в усі часи. Здоров'я є однією з найвищих цінностей людини. У документах, що визначають пріоритети освіти України (Закон України “Про загальну середню освіту”, “Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті”), наголошено на необхідності й важливості збереження та зміцнення фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я [2; 7].

У вітчизняній практиці влучним прикладом збереження здоров'я дітей можна вважати досвід діяльності відомого педагога В.О. Сухомлинського.

Взагалі існує більше ніж 300 визначень поняття “здоров'я”. Згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, “здоров'я – це стан повного фізичного, психічного та соціального комфорту, а не лише відсутність хвороб чи психічних дефектів”. До таких визначень варто додати ще й духовно-моральне здоров'я [3].

Таким чином, розрізняють фізичне, психічне, моральне та духовне здоров'я. У зв'язку з цим цілісний погляд на індивідуальне здоров'я має вигляд чотирикомпонентної моделі:

- 1) соматичний компонент;
- 2) фізичний компонент;
- 3) психічний компонент;
- 4) духовно-моральний компонент [1].

Мета статті – на прикладі США проаналізувати гуманізацію шкільного клімату як фактор збереження духовного здоров'я школярів.

У статті увагу буде зосереджено на духовно-моральному компоненті здоров'я. Під духовно-моральним компонентом здоров'я розуміють комплекс характеристик мотиваційної та інформативної сфер життєдіяльності, основу якої визначає система цінностей, установок і мотивів поведінки індивіда в суспільстві. Моральне здоров'я пов'язане із загальнолюдськими цінностями, такими як добро, любов, краса, духовність, моральність тощо.

Одним із ефективних шляхів формування моральності школярів є гуманізація шкільного клімату. Провідне місце у розробці цього питання

та втіленні його результатів у практику посідає В.О. Сухомлинський. В основі його педагогіки взагалі та досвіду організації навчально-виховного процесу в Павлівській “Школі радості” лежить ідея гуманізму, доброзичливості, людяності. Великий педагог-гуманіст писав: “В школі має панувати дух поваги до людської гідності, дух віри в людину” [8, с. 550]. “А все шкільне життя повинно бути пройняте духом гуманності” [8, с. 496].

В американських школах також існує позитивний досвід морального виховання, що ґрунтується на створенні доброзичливого клімату в класі.

Так, М. Берковіц (M. Berkowitz) виділяє 4 взаємопов’язаних компоненти, що впливають на формування моральності школярів:

- 1) відкрита шкільна ідеологія, або місія;
- 2) поведінка дорослих;
- 3) керівна структура, або управління школою;
- 4) норми однолітків [10].

У школах, що сприяють формуванню моральності, шкільна ідеологія має бути чітко сформульованою, розвиненою і поширеною, тобто школа повинна мати чітко сформульовані цінності та цілі: чого саме вона прагне досягти, чому були обрані саме ті чи інші цілі, як школа збирається їх досягти. Ці положення мають бути розроблені всією шкільною спільнотою, або спільнотою, частиною якої є та чи інша школа.

Із цим компонентом пов’язана програма навчання дисципліни, яку вчитель розробляє на початку року. Вона включає в себе три обов’язкових компоненти:

1) визначення класних правил. Їх повинно бути небагато, але вони мають бути чітко сформульовані, зрозумілі учням, учитель повинен мати змогу контролювати їхнє виконання. Ці правила обов’язково обговорюються з учнями і тільки після цього вивішуються в класі й стають моделлю поведінки;

2) визначення наслідків порушення правил. Важливо не тільки сформулювати правила поведінки, а й чітко визначити наслідки їх порушення;

3) заохочення позитивної поведінки. Зазначені вище засоби дають змогу швидко реєструвати не тільки порушення, а й позитивну поведінку, особливо ту, що демонструє вміння учнів приймати розумні рішення в різних ситуаціях. Заохочення має за мету закріпити правильну поведінку, побудити у школяра почуття успішності, впевненості в собі, почуття, що є важливим складником позитивної Я-концепції. Для підлітків найбільш важливим підкріпленням є соціальне визнання (вербальна і невербальна похвала вчителя, лист або дзвінок батькам, фото кращих учнів тижня тощо) і доступ до діяльності, яка приносить задоволення (комп’ютерні ігри, відеофільми, заняття спортом).

Необіхевіристи на чолі з відомим психологом Б. Скіннером вважають заохочення основним видом підкріплення позитивної поведінки людини. У своїй праці “За межами свободи і гідності” Б. Скіннер відстоює думку, що людина від природи є доброю і прагне добра. Відхилення ж у її поведінці є результатом негативного впливу навколишнього середовища.

Покарання можуть тільки зменшити негативні дії, а центральне місце у регулюванні поведінки повинна займати робота з організації середовища, яку постійно необхідно підкріплювати заохоченнями [17].

Д. Дьюї, Л. Кольберг та інші теж стоять на позиції, що підкріплення позитивної поведінки сприяють її закріпленню. Згідно з дослідженням професора Вебера, 94,5% учителів при управлінні дисципліною в класі застосовують різноманітні засоби позитивного підкріплення [6, с. 82–83].

Другий елемент – поведінка дорослих – є найбільш суперечливим, але й дуже важливим. Д. Карр підкреслював, що змодельована поведінка дорослих у школі справляє єдиний найбільш значущий вплив на розвиток морального характеру. Навіть малі діти вчать більше з того, що роблять дорослі, ніж з того, що вони говорять. Тому дуже важливо, щоб дорослі в школі поводитися відповідно до того, що вони проповідують [11].

В.О. Сухомлинський також відводив важливе місце прикладу поведінки самого вчителя, наголошуючи, що “приклад учителя – це не тільки те, що вчитель вміє робити своїми руками, це весь уклад його духовного життя, це його одухотвореність усім, що він робить” [8, с. 382].

Управління школою стосується тих правил, які встановлені і втілюються в життя у школі. У традиційних школах ці правила є авторитарними та ієрархічними. Ж. Піаже зауважував, що таке ставлення затримує моральне зростання підлітків і їх розвиток як автономної особистості. Більше того, діти мають бути бажаними учасниками керівництва школою або класом на рівні, що відповідає їхньому розвитку і здібностям. Учителям необхідно усвідомити, що повсякденні правила поведінки створюють моральну атмосферу, яка, у свою чергу, впливає на моральний розвиток учнів. Найбільш комплексне дослідження керівної структури в школі й найелегантніше твердження про неї як морального агента запропонували Ф. Пауер, Е. Хіггінс і Л. Кольберг. Вони описують процес демократизації шкіл і підкреслюють необхідність прагнути справедливості й сенсу спільноти [16]. Такі школи сприяють моральному зростанню за допомогою участі у відкритих обговореннях моральних питань, залучення до різних перспектив, ідей і життя в моральній спільноті. Як стверджує Т. Лікона, сприяти розвитку поваги в дітях можна тільки за умови ставлення до них з повагою; а надання можливості – це одна з форм поваги [15].

Деякі дослідники, зокрема Д. Нольте, Е. Хіггінс, Б. Ховард та інші, прагнуть конкретизувати ідею про вирішальну роль у моральному розвитку особистості способу життя, духу школи, які повинні сприяти виробленню в дітей звичок діяти в дусі свободи і відповідальності. Прикладом розуміння такого педагогічного клімату в школі є десять правил “Діти навчаються, як їм жити” (автор Д. Нольте), які рекомендовані в школах. Це своєрідний кодекс умов життя дитини, що включає такі педагогічні заповіді:

“Якщо діти живуть в умовах ворожнечі, вони навчаються насильства;
якщо діти живуть в умовах постійної критики, вони навчаються за-
суджувати;

якщо дитину постійно висміювати, вона навчається зневажати себе;
якщо дітей постійно соромлять, вони навчаються відчувати постійну провину;

якщо діти живуть в умовах толерантності, вони навчаються терпимості;
якщо дітей підтримують, вони навчаються впевненості у собі;
якщо дітей схвалюють, вони навчаються самоповаги;
якщо діти живуть в умовах справедливості, вони навчаються бути справедливими;

якщо діти живуть у безпеці, вони навчаються довіряти;

якщо діти живуть з визнанням, вони навчаються дружелюбності.

Вони навчаються знаходити любов на землі” [4, с. 34].

Як свідчать результати дослідження Е. Вайнна, якість відносин з професорсько-викладацьким складом, керівництвом, а також відносини викладачів та керівництва між собою є важливим фактором у розвитку характеру учнів. Атмосфера гармонії серед дорослих життєво необхідна.

Згідно з Е. Вайнном, школи, які ефективно сприяють розвитку характеру школярів, характеризуються такими ознаками:

1) керівництво таких шкіл ставиться до викладачів і студентів рішуче, вимогливо, але з чутливістю й уважністю, приділяючи увагу як академічним знанням, так і розвитку характеру та моральних якостей;

2) до професорсько-викладацького складу входять обізнані, досвідчені викладачі, які вимогливі до студентів і один до одного;

3) структуру організовано таким чином, що учні мають різноманітні можливості практикувати просоціальну поведінку;

4) такі школи надають учням – індивідуально і колективно – різні форми визнання за позитивну поведінку;

5) школи орієнтовані на підтримку систем символів, слоганів, церемоній, пісень з метою підвищити колективну ідентифікацію учнів;

6) школи підтримують дисципліну учнів за допомогою якісних, поширених кодексів дисципліни, що енергійно втілюються у життя;

7) підкреслюється доцільна суворість стосовно академічних знань учнів;

8) керівництво чуйно ставиться до потреби учнів у розвитку (особливі заняття, клуби в школі тощо);

9) позитивно ставляться до цінностей зовнішнього світу дорослих і сприймають їх у зв'язку з проблемами молоді;

10) завжди можуть використати більше коштів для підтримки своєї програми, але рідко приймають брак коштів як причину недоліків у серйозних програмах;

11) відкриті для допомоги, порад або підтримки батьків чи інших дорослих, але готові запропонувати важливі конструктивні зміни щодо протидії неправильно інформованих батьків;

12) схильні до визначення “позитивного характеру” у відносно прямих і традиційних термінах [13].

Гуманізація та вдосконалення шкільного клімату стали пріоритетом для адміністраторів багатьох шкіл США. Проте велика кількість загально-освітніх шкіл не пристосована до потреб підлітків. Учні навчаються в переповнених школах і класах. Вони почувають себе покинутими, нікому не потрібними, що викликає агресивність, грубість, конфлікти, які найчастіше вирішуються шляхом насильства [5, с. 86; 18, с. 37].

Думка прогресивних педагогів збігається і полягає в тому, що школу треба міняти, щоб перетворити її на домівку, де учні зможуть почуватися захищено, надійно й успішно. З.О. Малькова наводить загальні ознаки школи, клімат якої сприяє успішності самореалізації, впевненості в собі, саморегуляції поведінки, що так необхідно саме підліткам [6, с. 87].

Гуманістичний образ школи складається з таких компонентів:

- школа не повинна бути завеликою, де дитина може розгубитися і де вона живе анонімно. Великі навчальні заклади треба поділити на “будинки” (школи в школах), склад учителів і учнів у яких залишається постійним на весь період навчання. “Будинки” поділяються на невеликі групи, очолювані дорослими, які працюють у школі й виконують роль наставників-консультантів [18, с. 37];

- школа має своє неповторне і привабливе для підлітків обличчя. Воно складається з різних елементів: філософії, конституції, кодексу честі, девізу й емблеми, ухвалених у результаті обговорення учнями, форми одягу, шкільних ритуалів, свят і традицій [12, с. 14–16]. Шкільна форма, яка завжди була атрибутом тільки приватних і, особливо, католицьких навчальних закладів, сьогодні доволі часто упроваджується і в державних школах. Дослідження показали, що тільки завдяки впровадженню шкільної форми кількість дисциплінарних проступків скоротилася на 40%;

- у школі розвинене активне самоврядування учнів, яке дає змогу школярам і їхнім об'єднанням брати участь у прийнятті рішень, що стосуються політики і життя школи [12];

- школа культивує різні види індивідуальної допомоги і консультування учнів. У моделях гуманістичної школи описується, наприклад, “Клуб ОК” (видатні учні), у якому підліткам допомагають розвивати навчальні навички і стати успішними учнями; програма “Я – можу” для підлітків, котрі втратили впевненість у своїх можливостях і намагаються спробувати свої сили протягом деякого часу в альтернативних програмах; шкільні клініки, в яких підлітків не тільки консультують з питань, що їх хвилюють, а і надають в розпорядження кабінети для виконання домашніх завдань або читання, тому що багато учнів не мають таких умов вдома.

- загальношкільні програми цілеспрямовані систематично навчати підлітків правильно будувати міжособисті стосунки і вирішувати всі конфлікти мирним шляхом.

Однією з відомих програм є “Програма творчого вирішення конфліктів” (автор С. Ваймер), використання якої почалося в 1985 р. у Нью-Йорку, а через 10 років у ній брали участь 300 шкіл і 120 тис. учнів різних штатів [14, с. 386].

Усі суперечки, конфліктні ситуації, що мали місце в дитинстві, повинні навчити дітей у дорослому віці виходити з таких ситуацій без шкоди для себе й оточення. Для цього запропоновано низку цікавих і водночас простих прийомів.

Програма складається із серії послідовних теоретичних і практичних (ситуаційних та імітаційних) занять, які можуть проводитися як самостійний курс чи включатися у вигляді модулів у традиційні предмети. Вона передбачає спеціальне навчання не тільки вчителів і керівників шкіл, а й учнів-посередників (тьюторів).

Але, на жаль, типова американська школа не надає підліткам достатньої можливості відчувати себе частиною спільноти протягом навчального дня. Велика кількість учителів і учнів, групування студентів за рівнем здібностей, стиль керування школою часто створюють бюрократичну атмосферу. Більшість старших шкіл досягли певного успіху в забезпеченні диференційованими та спеціалізованими навчальними програмами, добре укомплектованими бібліотеками, сучасними відео-, аудіо- та комп'ютерними технологіями, проте велика кількість шкіл не в змозі забезпечити студентів такою атмосферою, в якій би підлітки могли розвиватися соціально і морально. Адміністратори шкіл, автори навчальних програм згодні з тим, що структура загальноосвітньої школи ізолює студентів один від одного та від учителів, і саме тому рекомендовано широку програму позакласної діяльності (*extracurricular activity*) як вирішення проблеми створення спільноти.

Реструктуризація середньої школи, створення гуманістичного клімату в школі, пристосування середовища до особливостей підліткового віку не може відбутися без такого важливого чинника, як взаємини "вчитель – учень". В американській школі ставлення вчителів до учнів є об'єктом постійної уваги з боку адміністрації, рад освіти, преси тощо.

М. Красовицький виділяє зовнішній і внутрішній характер взаємин учнів та вчителів і підкреслює, що вони не завжди збігаються.

Зовнішній характер взаємин у багатьох школах, особливо приватних і релігійних, відрізняє глибока демократичність, доброзичливість і повага до особистості учнів. У середніх класах переважає спокійний, бадьорий тон, у старших – спостерігається збільшення елементів невимушеності, рівності, здорового гумору. Батькам говорять про їх дітей переважно позитивно, а про проблеми або недоліки розмова може бути тільки один на один.

Однією із цінностей американської школи американці вважають повагу до гідності дитини, відсутність будь-якого примусу в навчанні. Навіть останній невстигаючий учень – це людина, особистість, і вчитель рахується з ним поважає його людські якості. З метою уникнути травмування психіки дитини у більшості шкіл відсутнє усне опитування, щоб у разі невдачі не поставити учня в складну ситуацію перед однокласниками. Але, на думку М. Красовицького, тут є й інша причина: вчителі бояться скарг на не-об'єктивну оцінку знань. Тому в американській школі так поширені письмові форми контролю – тести, твори, диктанти тощо.

Учителі бояться також бути обвинуваченими в необ'єктивності, дискримінації, неповазі до учнів.

Внутрішні, тобто духовні, неформальні взаємини між вчителями і учнями в багатьох державних школах зведено до мінімуму. Організація навчання не передбачає такої можливості: майже немає перерв (крім години на ланч), після 3-ї години школа повинна бути звільненою від учнів (з метою безпеки). Відвідування учнів удома майже виключено – приватне життя батьків охороняється законом. Таке обмеження сфери духовного, людського спілкування учнів і вчителів значно знижує виховні можливості школи [4, с. 40–41].

Водночас Л. Кольберг та інші дослідники пов'язують ефективність морального виховання зі ставленням учителів та адміністраторів школи до думок учнів. Якщо педагоги розглядають моральну дискусію тільки як навчальну справу, а самі не бажають включитися в неї, то в такій моральній дискусії немає сенсу. Саме тому наголошується на необхідності переглянути ставлення вчителів та адміністрації школи до моральних дискусій, оскільки “без учителів, адміністрації – активних членів моральних дискусій, які бажають щось змінити разом з учнями у своїй поведінці, програма моральних дискусій неефективна, вона нічого не змінить у поведінці учнів”.

Норми однолітків теж перебувають у центрі уваги неформальної навчальної програми. Давно відомо, що цінності однолітків справляють великий вплив на розвиток підлітків. Л. Кольберг дійшов висновку, що розвиток особистості, формування її моральності найефективніше здійснюється в умовах, що найбільш наближені до ідеальної демократичної спільноти людей. І тоді він закликав до створення шкіл – “островків справедливості” у морі людського безправ'я. Л. Кольберг у своїх школах зосереджував увагу на таких моральних нормах студентів, як турбота і співчуття [9, с. 98; 16].

З одного боку, норми однолітків впливають на моральну атмосферу, а з іншого – моральний клімат справляє вплив на норми та цінності підлітків. Таким чином, керівна структура спільноти справедливості (Just Community) сприяє збільшенню бажаних норм підлітків. Індивідуальні норми змінюються на колективні, на норми, які поділяють усі члени школи.

Висновки. Отже, на формування морального ставлення до світу впливає багато чинників: виховання в сім'ї, однолітки, засоби масової інформації, навчальна програма в школі, соціальне середовище, релігія тощо. Велику увагу приділено створенню гуманістичного клімату в школі й класі як одного з джерел моральності підлітків та збереження їхнього духовно-морального здоров'я.

Список використаної літератури

1. Всероссийский съезд “Здоровое поколение – здоровая Россия” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zpzr.ru/healthcare_education.
2. Закон України “Про загальну середню освіту” // Освіта України. – 1999. – № 25. – С. 5–8.
3. Здоровьесберегающие технологии в образовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://osvita.ua/school/technol/3650.html>.

4. Красовицький М. Моральне виховання учнів у теорії та практиці американської школи / М. Красовицький // Рідна школа. – 1998. – № 4. – С. 30–52.
5. Лушников И. Возвращение к глобальным проблемам человека / И. Лушников // Воспитание школьника. – 2001. – № 5. – С. 34.
6. Малькова З.А. Актуализация проблем воспитания в США / З.А. Малькова // Педагогика. – 2000. – № 7. – С. 79–88.
7. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 24 с.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : у 5 т. / Василь Олександрович Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4. – 640 с.
9. Цырлина Т.В. Нравственное воспитание в новом тысячелетии / Т.В. Цырлина // Народное образование. – 1991. – № 5. – С. 97–102.
10. Berkowitz M.W. Integrating Structure and Content in Moral Education / M. W. Berkowitz [Electronic resource]. – Mode of access: <http://tiger.uic.edu/~lnucci/MoralEd/articles/berkowitzintegrating/html>.
11. Carr D. Educating the Virtues: An Essay on the Philosophical, Psychology of Moral Development and Education / D. Carr. – London : Routledge, 1991. – 282 p.
12. Carter M. Model for Effective School Discipline / M. Carter. – Bloomington, 1987. – 233 p.
13. Huitt W. Moral and Character Development / W. Huitt [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.valdosta.peachnet.edu/whuitt...chr/morch.html>.
14. Lantieri L. Waging Peace in Our Schools / L. Lantieri // Phi Delta Kappan. – 1995. – January. – P. 386.
15. Lickona T. Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility / T. Lickona. – New York : Bantam, 1991. – 296 p.
16. Piage J. The Moral Judgement of the Child (C.M. Gabain, Trans.) / J. Piage. – New York : Free Press, 1965. – 378 p.
17. Skinner B.F. Beyond Freedom and Dignity / B.F. Skinner. – Harmondsworth : Penguin Books, 1997. – 348 p.
18. Turning Points. Preparing American Youth for the 21-th Century. – Wash, 1989. – 78 p.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2013.

Бельмаз Я.Н. Гуманизация школьного климата как путь к сохранению духовно-нравственного здоровья школьников (на примере США)

Статья посвящена проблеме гуманизации учебной среды. Гуманизация школьного климата рассматривается как путь к сохранению духовно-нравственного здоровья школьников. Приведены примеры из опыта американских школ.

Ключевые слова: *духовно-нравственное здоровье, гуманизация школьного климата, факторы формирования моральности, школьная идеология, поведение, управление школой.*

Belmaz Y. Learning Environment Humanization as the Way to Preserving the Moral Health of Students (the Case of the USA)

The article deals with the problem of the learning environment humanization. Humanization of the classroom climate is determined as the way to preserving the moral health of students. American schools have a positive experience of moral education, which is based on creating a friendly atmosphere in the classroom. In the article four interrelated components that influence the formation of students' morality are examined: 1) public school ideology, 2) behaviour of adults, 3) structure of school management, 4) peer norms.

For effective moral education school ideology should be understood by the whole school community.

The author emphasizes that the behaviour of adults is the most controversial, but at the same time a very important component. Behavioural pattern of adults in school has the most significant impact on the development of moral character. It is therefore very important that adults in school behave according to what they preach.

School management is associated with the rules that are established and implemented. In traditional schools these rules are authoritarian and hierarchical. For the effective moral development of adolescents, the most favorable is the democratization of school. In the article the samples of American schools experience are given, the rules developed by the American teachers that contribute to the moral development of children are presented. Humanization and improvement of school climate have become a priority for the administration of many schools.

Peer norms also are the focus of educators. It is known that the peer values have a great influence on the moral development of adolescents.

The author comes to the conclusion that the formation of the moral attitude towards the world is affected by a number of factors.

Key words: *moral health, learning environment humanization, factors of formation of morality, school ideology, behaviour, and management of school.*